

Περὶ ψυχῆς ἀναθεώρησις τοῦ Ἀριστοτέλους

www.physics.ntua.gr/mourmouras/greats/aristoteles

[1.412a.3]

Ἐπεὶ δὲ τὰ παραδεδομένα περὶ ψυχῆς παρὰ τῶν ἄλλων, ἐφ' ὅσον ἕκαστος ἀπεφίηνατο τῶν πρότερον, εἴρηται σχεδόν, νῦν ὡσπερ ἐξ ἀρχῆς πάλιν ἐπανίωμεν, πειρώμενοι διορίσαι τί ἐστὶν ἡ ψυχὴ καὶ τίς ἂν εἴη λόγος αὐτῆς κοινότατος· χωρίζομεν δὴ τὰς μὲν οὐσίας ἀπὸ τῶν ὄντων τῶν ἄλλων· τῆς δὲ οὐσίας τὸ μὲν ὡς ὕλην λέγεσθαι τίθεμεν, ὃ καθ' αὐτὸ δὲ ἡ μορφή, τὸ δ' ἐκ τούτων. ἔστι δ' ἡ μὲν ὕλη δυνάμει, τὸ δ' εἶδος ἐντελέχεια, αὕτη δ' ὑπάρχει διχῶς, ἢ γὰρ ὡς ἡ ἐπιστήμη, οὐσία δὲ μάλιστα δοκοῦσιν εἶναι τὰ σώματα, καὶ τούτων τὰ φυσικά· ... δὲ χυμὸς ὡσπερ ἥδυσμα τούτοις ἐστίν· διόπερ ὅσα ἔχει τῶν ζώων ἀφήν, πᾶσιν ὑπάρχει καὶ ὄρεξις, περὶ δὲ φαντασίας ἄδηλον, καὶ ὕστερον ἐπισκεπτέον. ἐνίοις δὲ ταῦτά τε ὑπάρχει καὶ τὸ κατὰ τόπον κινητικόν, τοῖς δ' ἔτι πρὸς τούτοις διάνοια καὶ νοῦς, οἷον ἀνθρώπῳ κἂν εἴ τι ἄλλο ζῶον ἕτερόν ἐστι τοιοῦτον ἢ καὶ τιμιώτερον. δῆλον οὖν ὡς ὁμοίως σχήματος καὶ ψυχῆς εἶς ἂν εἴη λόγος. οὔτε γὰρ ἐκεῖ σχῆμα παρὰ τρίγωνον ἔστι καὶ τὰ ἐφεξῆς, οὔτ' ἐνταῦθα ψυχὴ παρὰ τὰς εἰρημένους. γένοιτο δ' ἂν καὶ ἐπὶ τῶν σχημάτων λόγος ὃς ἐφαρμόσει πᾶσιν, οὐκ ἔσται μεντοιῖδος οὐθενὸς σχήματος. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ ταῖς εἰρημέναις ψυχαῖς. διὸ γελοῖον ζητεῖν τὸν κοινὸν λόγον καὶ ἐπ' ἄλλων καὶ ἐπὶ τούτων, ὃς οὐκ ἔσται οὐθενὸς τῶν ὄντων ἴδιος, οὐδὲ κατὰ τὸ οἰκεῖον καὶ ἄτομον εἶδος, τὸν τοιοῦτον ἀφέντας. παραπλησίως δὲ ὡσπερ καὶ ἐπὶ τῶν σχημάτων ἔχει καὶ τὰ περὶ τὴν ψυχὴν· αἰεὶ γὰρ ἐν τῷ ἐφεξῆς ὑπάρχει δυνάμει τὸ πρότερον ἐπὶ τε τῶν σχημάτων καὶ ἐπὶ τε τῶν ἐμψύχων, λέγω δ' ὡσπερ ἐν τετραγώνῳ μὲν τρίγωνον, ἐν αἰσθητικῷ δὲ τὸ θρεπτικόν. ὥστε καὶ καθ' ἕκαστον δεῖ ζητεῖν τίς ἡ ἐκάστου ψυχὴ, οἷον τίς φυτοῦ καὶ τίς ἀνθρώπου καὶ τῆς θηρίου. διὰ τίνα δ' αἰτίαν τὸ ἐφεξῆς οὕτως ἔχουσι, σκεπτέον. ἄνευ μὲν γὰρ τοῦ θρεπτικοῦ οὐθέν ἐστὶν αἰσθητικόν· τοῦ δ' αἰσθητικοῦ χωρίζεται τὸ θρεπτικόν, οἷον ἐν τοῖς φυτοῖς. πάλιν δ' ἄνευ τοῦ ἀπτικοῦ οὐδεμία τῶν ἄλλων αἰσθήσεων, ἀφῆ δ' ἄνευ τῶν ἄλλων ὑπάρχει· πολλὰ γὰρ ἔστι τῶν ζώων ἃ οὔτ' ὄψιν ἔχει οὔτ' ἀκοήν. καὶ τῶν αἰσθητικῶν δὲ κίνησις τοῖς μὲν ὑπάρχει τοῖς δ' οὐκ ὑπάρχει· τελευταῖον δὲ διὰ καὶ λογισμός· οἷς μὲν γὰρ ὑπάρχει λογισμός, καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον τῶν εἰρημένων, οἷς δ' ἐκείνων ἕκαστον, οὐ πᾶσιν ὑπάρχει λογισμός. ἀλλὰ τὰ μὲν οὐδὲ φαντασίαν ἔχει μόνον. ὅτι μὲν οὖν ὁ περὶ τούτων ἐκάστου λόγος οἰκειότατος περὶ ψυχῆς ἐστὶ, δῆλον.

[2.415a.15]

Ἀνάγκη δὲ τὸν περὶ τούτων μέλλοντα πραγματεύεσθαι λαβεῖν τί ἕκαστον αὐτῶν ἐστὶν, εἴθ' οὕτω περὶ τῶν ἐχομένων καὶ τῶν ἄλλων ποιεῖσθαι τὴν ἐπίσκεψιν. εἰ δὲ δεῖ λέγειν τί ἕκαστον, οἷον τί τὸ νοητικόν ἢ τί τὸ αἰσθητικόν ἢ θρεπτικόν, πρότερον λεκτέον τί τὸ νοεῖν καὶ τί τὸ αἰσθάνεσθαι· αἱ γὰρ πράξεις καὶ αἱ ἐνέργειαι πρότεροι κατὰ τὸν λόγον εἰσὶ τῶν δυνάμεων. ἀλλὰ μὴν εἴ γε ταῦτα, πρότερον ἔτι τούτων διοριστέον τὰ ἀντικείμενα, οἷον περὶ τροφῆς καὶ αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ, διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν. ὥστε πρῶτον περὶ τροφῆς καὶ γεννήσεως λεκτέον· αὕτη γὰρ ἡ ψυχὴ καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπάρχει πρώτη καὶ κοινοτάτη, ψυχῆς δ' ἐστὶν δύναμις καθ' ἣν ὑπάρχει τὸ ζῆν πᾶσις. ἥς ἔργον ἐστὶ γέννησις καὶ τὸ χρῆσθαι τροφῇ· τοῦτο γὰρ ἔργον μάλιστα φύσι πᾶσι τοῖς ζώοις, ὅσα μὴ ἀτελῆ ἢ

πηρώματά ἐστιν ἢ αὐτόματον ἔχει τὴν γένεσιν, τὸ ποιῆσαι αὐτὸ οἷον ἕτερον, ζῶον μὲν ζῶα, φυτὸν δὲ φυτά, ἵνα τοῦ ἀεὶ καὶ τοῦ θεοῦ μετέχη ἕκαστον ὃν δύναται τρόπον· πάντα γὰρ ἐκείνου ὀρέγεται, κάκεινου ἕνεκα πράττει ὅσα πράττει κατὰ φύσιν. τοῦ γὰρ οὗ ἕνεκα διττόν, τὸ μὲν οὗ, τὸ δὲ ῶ· ἐπεὶ οὗν οὐ τῆ συνεχείᾳ τοῦ ἀεὶ καὶ τοῦ θεοῦ δύναται κοινωνεῖν (οὐ γὰρ ἐνδέχεται τὸ αὐτὸ ἀεὶ ἀριθμῶ εἶναι οὐθὲν τῶν φθαρτῶν), ὃν τρόπον ἐπιβάλλειν, τοῦτον ἕκαστον θιγγάνει, τὸ μὲν μᾶλλον, τὸ δὲ ἥττον· καὶ διαμένει οὐκ αὐτό, ἀλλ' οἷον αὐτό, ἀριθμῶ μὲν οὐχ ἕν, εἶδει δ' ἕν. ἔστι δ' ἡ ψυχὴ ἀρχὴ τοῦ ζῶντος σώματος, ἀλλ' ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ αἴτιον λέγεται πολλαχῶς. ὅμως δ' ἡ ψυχὴ τοὺς τρεῖς τρόπους αἰτία τοὺς διωρισμένους· καὶ γὰρ ὅθεν ἡ κίνησις καὶ οὗ ἕνεκα καὶ ὡς οὐσία τῶν ἐμφύχων σωμάτων ἐστὶν ἡ ψυχὴ. ὅτι μὲν οὗν ὡς οὐσία δηλον· τοῦ γὰρ εἶναι ἡ οὐσία αἴτιον πᾶσι, τὸ δὲ ζῆν τοῖς ζῶσι τὸ εἶναι ἐστίν, αἰτία δὲ καὶ ἀρχὴ ἡ ψυχὴ τούτου ἐστίν. φανερόν δὲ καὶ ὡς τὸ οὗ ἕνεκα ἡ ψυχὴ· καὶ γὰρ ἡ φύσις ἕνεκά του ποιεῖ, ὥσπερ ὁ νοῦς, καὶ τοῦτ' ἐστὶν αὐτῆς τὸ τέλος. καὶ ἡ ψυχὴ τοιοῦτον ἐν τοῖς κατὰ φύσιν, καὶ πᾶν τὸ σῶμα ὄργανον τῆ ψυχῆ· ὥσπερ δὲ τὸ τῶν ζῶων, καὶ τὸ τῶν φυτῶν. ἀλλὰ μὴν καὶ ὅθεν ἐκίνησις πρῶτον ἢ κατὰ τόπον, τοῦτό ἐστι ψυχὴ· ἀλλ' οὐ πᾶσι τοῖς ζῶοις ἢ τοιαύτη ὑπάρχει δύναμις· ἔτι δ' ἀλλοίωσις καὶ αὐξησις κατὰ ψυχὴν. ἡ μὲν γὰρ αἴσθησις δοκεῖ τις ἀλλοίωσις εἶναι, μὴ ἔχον δὲ ψυχὴν οὐθὲν ἂν αἴθοιτο. ὁμοίως δὲ καὶ περὶ αὐξήσεως καὶ φθίσεως ἔχει· οὐθὲν γὰρ αὐξάνεται οὐδὲ φθίνει φυσικῶς μὴ τρέφομεν, οὐδὲ τρέφεται μὴ ζωῆς μετέχον. ἀλλὰ τοῦτο Ἐμπεδοκλῆς οὐκ εἶρηκεν ὀρθῶς, προστιθείς τὴν αὐξήσιν συμβαίνειν τοῖς φυτοῖς κάτω μὲν διὰ τὸ τὴν γῆν φύσει οὕτω φέρεσθαι, ἄνω δὲ διὰ τὸ πῦρ. οὔτε γὰρ τὸ κάτω καὶ ἄνω λαμβάνει ὀρθῶς· οὐ γὰρ τὸ αὐτὸ ἐκάστου τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω καὶ τοῦ παντός, ἀλλ' ὡς ἡ κεφαλὴ τῶν ζῶων, οὕτως ἡ ρίζα τῶν φυτῶν ἐστίν· τὸ δὲ αὐτὸ δεῖ λέγειν ὄργανον, ὧν ἂν ἦ τὸ αὐτὸ ἔργον. ἔτι δὲ τί τὸ συνέχον εἰς τάναντία φερομένων; τοῦτο γὰρ αἴτιον τὸ τῆς αὐξήσεως καὶ τροφῆς· εἰ δὲ μὴ, οὐθὲν κωλύσει δι' ὅτι οὐ δέχονται τὸν ἀέρα οὐδ' ἀναπνεύουσιν· δι' ἣν δ' αἰτίαν, ἕτερος ἔσται περὶ αὐτῶν λόγος. περὶ δὲ ὁσμῆς καὶ τοῦ ὄσφραντοῦ οὐκ ἔστι ῥῥδιον διορίσαι ὁμοίως τοῖς εἰρημένοις αἰσθητοῖς, τί ἐστὶν ἡ ὁσμὴ οὕτως ὡς ὁ ψόφος καὶ τὸ φῶς· αἴτιον δ' ὅτι οὐκ ἔχομεν ἀκριβῆ ταύτην τὴν αἴσθησιν, ἀλλὰ χεῖριστα ὁσμάται ἄνθρωπος τῶν ζῶων, καὶ οὐδεμίαν ἄνευ τοῦ λυπηροῦ καὶ ἠδέος δύναται αἰσθέσθαι ὁσμὴν, ὡς τοῦ αἰσθητηρίου ὄντος οὐκ ἀκριβοῦς. ὥσπερ οὗν τοῖς σκληροφθάλμοις ἀδήλους εἰκὸς εἶναι τὰς διαφορὰς τῶν χρωμάτων καὶ συγκεχυμένας, ἀλλὰ τῶ φοβερῶ καὶ τῶ ἀφόβῳ διορίζει μόνον, οὕτως καὶ τὰ περὶ τὰς ὁσμάς τοῖς ἀνθρώποις ἐπεὶ ἔοικέ τε ἀνάλογον ἔχειν πρὸς γεῦσιν καὶ ὅμοια τὰ εἶδη τῶν χυμῶν τοῖς τῆς ὁσμῆς· ἀλλὰ τὴν γεῦσιν ἔχομεν ἀκριβεστέραν διὰ τὸ εἶναι ἀφήν τινα αὐτήν· δ' ἔχει τὴν αἴσθησιν ἀκριβεστάτην ἄνθρωπος· ἐν μὲν γὰρ ταῖς ἄλλαις λείπεται πολλῶν ζῶων, τῶν δ' ἀπτῶν αἰσθάνεται μάλιστα ἀκριβῶς. διὸ καὶ φρονιμώτατον τῶν ζῶων ἐστίν. σημεῖον δέ· καὶ γὰρ αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων εὐφυεῖς οἱ δ' ἀφυεῖς εἰσὶ παρ' οὐδὲν αἰσθητήριον ἕτερον, ἀλλὰ παρὰ ταύτην. ὧν μὲν γὰρ ἡ σὰρξ μαλακὴ, εὐφυεῖς, οἱ δὲ σκληρόσαρκοι ἀφυεῖς τὴν διάνοιαν. ἔστι δ' ὥσπερ χυμὸς ὁ μὲν γλυκὺς ὁ δὲ πικρὸς, καὶ ὁσμάι τὸν αὐτὸν ἔχουσαι τρόπον. ἀλλὰ τὰ μὲν ἔχει τὴν ἀνάλογον ὁσμὴν καὶ χυμόν, τὰ δὲ τούναντιον. ὁμοίως δὲ καὶ δριμεῖα καὶ αὐστηρὰ καὶ ὀξεῖα καὶ λιπαρὰ ἔστιν ὁσμὴ. ἀλλ', ὥσπερ εἴρηται, διὰ τὸ μὴ σφόδρα διαδήλους εἶναι τὰς ὁσμάς ὥσπερ τοὺς χυμούς, ἀπὸ τε τούτων εἴληφε τὰ ὀνόματα καὶ ὁμοιότητα τῶν πραγμάτων, ἢ μὲν γλυκεῖα κρόκου καὶ μέλιτος, ἢ δὲ δριμεῖα θύμου καὶ τῶν τοιούτων· τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων. ἔστι δ' ὥσπερ καὶ ἡ ἀκοὴ καὶ ἐκάστη τῶν αἰσθήσεων τοῦ τε ἀκουστοῦ καὶ ἀνηκούστου, καὶ ὄρατοῦ καὶ ἀοράτου, καὶ ἡ ὄσφρησις τοῦ ὄσφρητοῦ καὶ ἀνοσφράντου. ἀνόσφραντον δὲ τὸ μὲν παρὰ τὸ ὅλως ἀδύνατον ἔχειν ὁσμὴν, τὸ δὲ μικρὰν ἔχον καὶ τὸ φαύλην, ὥσπερ τὸ ἄγευστον ὡσαύτως λέγεται. ἔστι δὲ καὶ ἡ ὄσφρησις διὰ τοῦ μεταξύ, οἷον ὕδατος καὶ ἀέρος· καὶ γὰρ τὰ ἐνυδρα φαίνεται αἰσθανόμενα ὁσμῆς, καὶ τὰ ἐναιμα καὶ

ἄναιμα ὁμοίως, ὥσπερ καὶ τὰ ἐν τῷ ἀέρι· καὶ γὰρ τούτων ἓνια πόρρωθεν ἀπαντᾷ πρὸς τὴν τροφήν αἰσθανόμενα τὴν ὁσμήν· διὸ καὶ ἔχει ἀπορείαν εἰ πάντα μὲν ὡσαύτως ὁσμάται, ὁ δ' ἄνθρωπος ἀναπνέων, μὴ ἀναπνέων δὲ ἀλλ' ἢ κατέχων τὸ πνεῦμα ἢ ἐκπνέων οὐκ ὁσμάται, οὔτε πόρρω οὔτ' ἐγγύς, οὐδ' ἂν ἐπιθῆ τις εἰς τὸν μυκτῆρα ἐντός. καὶ τὸ μὲν ἐπ' αὐτῷ τῷ αἰσθητηρίῳ τιθέμενον ἀναίσθητον εἶναι κοινὸν πάντων, ἀλλὰ τὸ ἄνευ τοῦ ἀναπνεῖν μὴ αἰσθάνεσθαι ἴδιον ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων ἐστίν· τοῦτο δὲ πειρωμένῳ δῆλον. εἰ οὖν τὰ ἄναιμα μὴ ἀναπνεῖν, ἐτέρων ἂν τινα ἔχοι αἰσθησιν παρὰ τὰς λεγομένας. ἀλλ' εἴπερ τῆς ὁσμῆς αἰσθάνεται, ἀδύνατον· ἢ γὰρ τοῦ ὄσφραντοῦ καὶ εὐώδους καὶ δυσώδους αἰσθησις ὄσφρησις ἐστίν. φαίνεται δὲ καὶ φθειρόμενα ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν ὁσμῶν ὑφ' ὧν περ καὶ ἄνθρωπος, οἷον ἀσφάλτου καὶ θείου καὶ τῶν τοιούτων. ὄσφραίνεσθαι μέντοι νῦν ἀναγκαῖον, ἀλλ' οὐκ ἀναπνεῖν. ἀλλ' εἴοικε διαφέρειν τὸ αἰσθητήριον τοῦτο τοῖς ἀνθρώποις πρὸς τὸ τῶν ἄλλων ζώων, ὥσπερ καὶ τὰ ὄμματα πρὸς τὰ τῶν σκληροφθάλμων (τὰ μὲν γὰρ ἔχει πῶμα καὶ ὥσπερ ἔλυτρον τὰς βλεφαρίδας, ἃς ἂν μὴ ἀνασπάσῃ καὶ κινήσῃ, οὐχ ὄρα· τὰ δὲ σκληρόφθαλμα οὐκ ἔχει, ἀλλ' εὐθύς ὄρα ὅ τι ἂν τεθῆ ἐν τῷ διαφανεῖ), οὕτω καὶ τὸ ὄσφραντικὸν αἰσθητήριον τοῖς μὲν ἀκάλυφτον εἶναι, ὥσπερ τὸ ὄμμα, τοῖς δὲ δεχομένοις τὸν ἀέρα ἔχειν ἐπικάλυμμα, ὃ ἀναπνεόντων ἀποκαλύπτεσθαι, διευρυνομένων τῶν φλεβῶν καὶ τῶν πόρων. καὶ διὰ τοῦτο τὰ ἀναπνέοντα ἐν τῷ ὑγρῷ οὐκ ὁσμάται, ὅτι ἀνάγκη ἀναπνεύσαντος ὄσφρανθῆναι, ἐν δὲ τῷ ὑγρῷ ἀδύνατον ποιεῖν. ἔστι δ' ἢ ὁσμή τοῦ ξηροῦ ὥσπερ ὁ χυμὸς τοῦ ὑγροῦ· τὸ δ' ὄσφραντικὸν τὸ αἰσθητήριον τὸ δυνάμει τοιοῦτον.

[3.422a.10]

Τὸ δὲ γευστὸν ἐστίν ἀπτὸν τι, καὶ τοῦτο αἴτιον τοῦ μὴ εἶναι αἰσθητὸν διὰ τοῦ μεταξὺ ἀλλοτρίου ὄντος σώματος· οὐδὲ γὰρ ἡ ἀφή. καὶ τὸ σῶμα ἐν ᾧ ὁ χυμὸς, τὸ γευστὸν, ἐν ὑγρῷ ὡς ὕλη· τοῦτο δ' ἀπτὸν τι. διὸ κἂν εἰ ἐν ὕδατι εἴημεν, αἰσθανόμεθα ἐμβληθέντος γλυκέος, οὐ διὰ τοῦ μεταξὺ δὲ ἡμῖν ἢ αἰσθησις, ἀλλὰ τῷ μιχθῆναι τῷ ὑγρῷ, ὥσπερ ποτῷ· τὸ δὲ χρῶμα οὐχ οὕτως ὄραται τῷ μίγνυσθαι, οὐδὲ ταῖς ἀπορροίαις. ὡς μὲν οὖν τὸ μεταξὺ οὐθὲν ἐστίν· ὡς δὲ χρῶμα τὸ ὄρατόν, οὕτω γευστὸν χυμὸς. οὐθὲν δὲ ποιεῖ αἰσθησιν χυμοῦ ἄνευ ὑγρότητος, ἀλλ' ἔχει ἐνεργεῖα ἢ δυνάμει ὑγρότητα, οἷον τὸ ἀλμυρόν· τηκτόν τε γὰρ αὐτὸ καὶ συντηκτικὸν τῆς γλώττης. ὥσπερ δὲ καὶ ἡ ὄψις ἐστὶ τοῦ τε ὄρατοῦ καὶ τοῦ ἀοράτου (ὁ γὰρ σκότος ἀόρατος, κρίνει δὲ καὶ τοῦτον ἢ ὄψις), ἐπὶ τοῦ λίαν λαμπροῦ (καὶ γὰρ τοῦτό πως ἀόρατον, ἄλλον τρόπον καὶ ὁ σκότος) — ὁμοίως δὲ καὶ ἡ ἀκοὴ ψόφου τε καὶ σιγῆς, ὧν τὸ εἴρηται πρότερον ὅτι καὶ δι' ὑμένοιο ἂν πάντων αἰσθανοίμεθα τῶν ἀπτῶν, κἂν εἰ λανθάνοι διείργων, ὁμοίως ἂν ἔχοιμεν ὥσπερ νῦν ἐν τῷ ὕδατι καὶ ἐν τῷ ἀέρι· δοκοῦμεν γὰρ αὐτῶν θιγγάνειν καὶ οὐθὲν εἶναι διὰ μέσου. ἀλλὰ διαφέρει τούτῳ τὰ ἀπτά τῶν ὄρατῶν καὶ ψοφητικῶν, ὅτι ἐκείνων αἰσθανόμεθα τῷ τὸ μεταξὺ ποιεῖν τι ἡμᾶς, τῶν δ' ἀπτῶν οὐχ ὑπὸ τοῦ μεταξὺ ἀλλ' ἅμα τῷ μεταξὺ, ὥσπερ οἱ διὰ τῆς ἀσπίδος πληγέντες· οὔτε γὰρ ἡ ἀσπίς πληγεῖσα ἐπάταξεν, ἀλλ' ἅμα ἀμφοῖν συνέβη πληγῆναι. ὅλως δ' εἴοικε καὶ ἡ σὰρξ καὶ ἡ γλῶττα, ὡς ὁ ἀῆρ καὶ τὸ ὕδωρ πρὸς τὴν ὄψιν καὶ τὴν ἀκοὴν καὶ ὄσφρησιν ἔχουσιν, οὕτως ἔχειν πρὸς τὸ αἰσθητήριον ὥσπερ ἐκείνων ἕκαστον. αὐτοῦ δὲ τοῦ αἰσθητηρίου ἀπτομένου οὔτ' ἐκεῖ οὔτ' ἐνταῦθα γενοστοαναίσθησιν, οἷον εἰ τις τὸ σῶμα τὸ λευκὸν ἐπὶ τοῦ ὄμματος θείη τὸ ἔσχατον. ἢ καὶ δῆλον ὅτι ἐντός τὸ τοῦ ἀπτοῦ αἰσθητικόν. οὕτω γὰρ ἂν συμβαίνοι ὅπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων· ἐπιτιθεμένου γὰρ ἐπὶ τὸ αἰσθητήριον οὐκ ἐσθάνεται, ἐπὶ δὲ τὴν σάρκα ἐπιτιθεμένου αἰσθάνεται· ὥστε μεταξὺ ἄρα τοῦ ἀπτικοῦ ἢ σάρξ. ἀπταὶ μὲν οὖν εἰσὶν αἱ διαφοραὶ τοῦ σώματος ἢ σῶμα· λέγω δὲ διαφοράς, αἷς τὰ στοιχεῖα διορίζουσι, θερμὸν καὶ ψυχρὸν καὶ ξηρὸν καὶ ὑγρὸν, περὶ ὧν εἴρηται πρότερον ἐν τοῖς περὶ τῶν στοιχείων. τὸ δὲ αἰσθητήριον αὐτῶν τὸ ἀπτικόν, καὶ ἐν ᾧ ἢ καλουμένη ἀφή ὑπάρχει πρώτῳ, τὸ δυνάμει τοιοῦτόν ἐστι μόριον· τὸ

γὰρ αἰσθάνεσθαι πάσχειν τί ἐστίν· ὥστε τὸ ποιῶν αὐτὸ ἐνεργεῖα τοιοῦτον ποιεῖ ἐκεῖνο τὸ δυνάμει ὄν. διὸ τοῦ ὁμοίως θερμοῦ ἢ ψυχροῦ, ἢ σκληροῦ ἢ μαλακοῦ, οὐκ αἰσθανόμεθα, ἀλλὰ τῶν ὑπερβολῶν, ὡς ἂν τοῦ αἰσθητηρίου τῆς αἰσθήσεως οἷον μεσότητός τινος οὐσης τῆς ἐν τοῖς αἰσθητοῖς ἐναντιώσεως. καὶ διὰ τοῦτο κρίνει τὰ αἰσθητά. τὸ γὰρ μέσον ὀποτερονοῦν αὐτῶν θάτερον τῶν ἄκρων· καὶ δεῖ ὥσπερ τὸ μέλλον λευκοῦ αἰσθήσεσθαι ἢ μέλανος μηδέτερον εἶναι ἐνεργεῖα, ἀλλὰ δυνάμει, οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων, καὶ ἐπὶ τῆς ἀφῆς μήτε θερμὸν μήτε ψυχρόν. ἔτι δ' ὥσπερ τοῦ τε ὀρατοῦ καὶ τοῦ ἀοράτου ἦν πως ἡ ὄψις, ὁμοίως δὲ καὶ αἱ ἄλλαι τῶν ἀντικειμένων, οὕτω καὶ ἡ ἀφή τοῦ ἀπτοῦ καὶ ἀνάπτο· ἀναπτον δὲ τό τε μικρὰν πάμπαν ἔχον διαφορὰν τῶν ἀπτῶν, οἷον πέπονθεν ὁ ἀήρ, καὶ αἱ ὑπερβολαὶ τῶν ἀπτῶν ἀναπτοι, ὥσπερ τὰ φθαρτικά. καθ' ἐκάστην μὲν οὖν αἴσθησιν εἴρηται ὡς ἐν τύπῳ εἶπεῖν. Καθόλου δὲ περὶ πάσης αἰσθήσεως δεῖ λαβεῖν ὅτι ἡ μὲν αἴσθησις ἐστὶ τὸ δεκτικὸν τῶν αἰσθητῶν ἄνευ τῆς ὕλης, οἷον ὁ κηρὸς τοῦ δακτύλου ἄνευ τοῦ σιδήρου καὶ τοῦ χρυσοῦ δέχεται τὸ σημεῖον, λαμβάνει δὲ τὸ χαλκοῦν ἢ χρυσοῦν σημεῖον, ἀλλ' οὐχ ἢ χαλκὸς ἢ χρυσός. ὁμοίως δὲ καὶ ἡσθησις ἐκάστη ὑπὸ τοῦ ἔχοντος χρῶμα ἢ ψόφον ἢ χυμὸν πάσχει, ἀλλ' οὐχ ἢ ἕκαστον ἐκείνων λέγεται, ἀλλ' ἢ τοιόνδε καὶ κατὰ τὸν λόγον. αἰσθητήριον δὲ πρῶτον, ἐν ᾧ ἡ τοιαύτη δύναμις. ἔστι μὲν οὖν τὸ αὐτό, τὸ δ' εἶναι ἕτερον· μέγεθος μὲν γὰρ ἂν τι εἴη τὸ αἰσθανόμενον, οὐ μέντοι τό γε αἰσθητικῶν εἶναι ἢ αἰσθήσει μεγέθει ἐστὶν εἶναι, ἀλλὰ λόγος τις καὶ δύναμις ἐκείνου. φανερόν δ' ἐκ τούτων καὶ διὰ τί ποτε τῶν αἰσθητῶν αἱ ὑπερβολαὶ φθίρουσι τὰς αἰσθήσεις (ἂν γὰρ ἦ ἡ κίνησις ἰσχυροτέρα τοῦ αἰσθητηρίου, λύεται ὁ λόγος, τοῦτο δ' ἦν αἴσθησις, ὡσπερανεὶ ἡ συμφωνία καὶ ὁ τόνος σφόδρα κρουομένων τῶν χορδῶν), καὶ διὰ τί ποτε τὰ φυτὰ οὐκ αἰσθάνεται, ἔχοντά τι μόνον ψυχικὸν καὶ πάσχοντα ὑπὸ τῶν ἀπτῶν· καὶ γὰρ ψύχεται καὶ θερμαίνεται· αἴτιον δὲ τὸ μὴ ἔχειν μεσότητα, μηδὲ τοιαύτην ἀρχὴν οἷον τὰ εἶδη τῶν αἰσθητῶν δέχεσθαι, ἀλλὰ μετὰ τῆς ὕλης πάσχειν. ἀπορήσειε δ' ἂν τις, ἄρα πάθοι ἂν ὑπ' ὁσμῆς τὸ μὴ δυνάμενον ὀσφρανθῆναι, ὑπὸ χρώματος τὸ μὴ δυνάμενον ἰδεῖν· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων. εἰ δ' ἡ ὁσμὴ τὸ ὀσφραντόν, εἴ τι ποιεῖ, τὴν ὀσφρησιν ποιεῖ ὁσμὴ, ὥστε οὐθὲν πάσχειν τῶν δυνατῶν ὀσφρανθῆναι (ὁ δ' αὐτὸς λόγος καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων), οὐδὲ τῶν δυνατῶν, ἀλλ' ἢ αἰσθητικὸν ἕκαστον. ἅμα δὲ δῆλον καὶ οὕτως. οὔτε γὰρ ψόφος οὔτε τὸ φῶς καὶ σκότος οὔτε ἡ ὁσμὴ οὐθὲν ποιεῖ τὰ σώματα, ἀλλ' ἐν οἷς ἐστίν, οἷον ἀήρ ὁ μετὰ τῆς βροντῆς διέστησε τὸ ξύλον. ἀλλὰ δὴ τὰ ἀπτά καὶ οἱ χυμοὶ ποιούσιν· εἰ γὰρ μή, ὑπὸ τίνος ἂν πάσχοι τὰ ἄψυχα ἢ ἀλλοιοῖτο; ἄρ' οὖν κάκεῖνα ποιεῖ; οὐ πᾶν σῶμα παθητικὸν ὑπ' ὁσμῆς καὶ ψόφου, καὶ τὰ πάσχοντα ἀόριστα, καὶ οὐ μένει, οἷον ἀήρ· ὄζει γὰρ ὡς παθοῦτι. τί οὖν ἐστὶ τὸ ὀσμάσθαι παρὰ τὸ πάσχειν τι; ἢ τὸ μὲν ὀσμάσθαι αἰσθάνεσθαι, ὁ δ' ἀήρ πανθῶν τοῦτο ταχὺ αἰσθητὸς γίνεταί.

[4.424b.20]

Καθόλου μὲν οὖν εἴρηται τί ἐστὶν ἡ ψυχὴ, ὅτι οὐσία ἢ κατὰ τὸν λόγον. τοῦτο δὲ τὸ τί ἦν εἶναι τῶν τοιωδῶν σώματι, ὥσπερ εἰ ἦν ὅτιοῦν τῶν ὀργάνων φυσικὸν σῶμα, οἷον πρίων· ἦν γὰρ ἂν τὸ πρίον εἶναι ἢ οὐσία αὐτοῦ, καὶ ἡ ψυχὴ τοῦτο· διὸ ἀπελθούσης οὐκέτ' ἂν ἦν πρίων, ἀλλ' ἢ ὁμωνύμως. νῦν δ' ἐστὶ πρίων· οὐ γὰρ τοιούτου σώματος ἢ ψυχῆ τὸ τί ἦν εἶναι καὶ ὁ λόγος, ἀλλὰ φυσικοῦ τοιουδὶ ἔχοντος κινήσεως καὶ στάσεως ἀρχὴν ἐν ἑαυτῷ. δεῖ δὲ σκοπεῖν ὥσπερ εἵπομεν ἐπὶ τῶν μερῶν ὀφθαλμοῦν. εἰ γὰρ ἦν ὁ ὀφθαλμὸς ζῶων, ἦν ἂν τούτου ψυχὴ ἢ ὄψις· αὕτη γὰρ οὐσία ὀφθαλμοῦ ἢ κατὰ τὸν λόγον. ὁ δ' ὀφθαλμὸς ὕλη ὄψεως· ἀπελθούσης δ' οὐκ ἔτι ὁ ὀφθαλμὸς ἀλλ' ἢ ὁμωνύμως, ὥσπερ εἰ τὸν λίθινον ὀφθαλμὸν φαίνομεν εἶναι. ὁ δὲ ἐπὶ ἐνὸς μέρους, τοῦτο δεῖ λαβεῖν ἐπὶ ὅλου τοῦ ζῶντος σώματος· ὅτι μὲν οὖν ἦτοι μέρη ἔνια τῆς ψυχῆς ἢ ἡ ὅλη, εἰ μεριστή, οὐκ ἔστι χωριστὴ τοῦ σώματος, οὐδ' ἐστὶ ψυχὴ, οὐκ ἄδηλον· ἐνίων γὰρ ἢ ἐντελέχεια αὐτῶν τῶν μερῶν ἐστίν. οὐ μὴν ἀλλ' ἔννια οὐθὲν

κωλύει. οὐ γὰρ ἔστι σώματος ἐντελέχεια οὐδενός. ἔτι ἄδηλον εἰ οὕτως ἡ ψυχὴ τοῦ σώματος ἐντελέχεια ὥσπερ πλωτὴρ πλοίου. ὡς μὲν οὖν εἶπεῖν τόπῳ περὶ ψυχῆς εἰρήσθω τὸν τρόπον τοῦτον. Ἐπεὶ δ' ἐκ τῶν ἀσαφῶν μὲν φανερωτέρων δὲ τὸ σαφές γίνεται καὶ κατὰ τὸν λόγον γνωριμώτερον, πειρατέον πάλιν οὕτω γ' ἐπελθεῖν περὶ αὐτῆς· οὐ γὰρ μόνον τὸ ὅτι δεῖ ἔχειν τὸν λόγον τὸν ὀριστικόν, ὥσπερ οἱ πλεῖστοι τὸν ὄρον λέγουσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν αἰτίαν ἐνυπάρχειν. νῦν δ' ὥσπερ συμπέρασμα οἱ λόγοι τῶν ὄρων εἰσίν, οἷον τί ἐστὶ τετραγωνισμός; τὸ ἴσον ἕτερομήκει ὀρθογώνιον εἶναι ἰσόπλευρον· οὗτος μὲν γὰρ ὁ τοῦ συμπεράσματος· ὁ δὲ λέγων τί ἐστὶ τετραγωνισμός; ὅτι μέσης εὐρεσις, τοῦ πράγματος λέγει τὸ αἷτιον. λέγωμεν οὖν ποιησάμενοι τῆς σκέψεως ἀρχὴν τήνδε. τὸ ψυχὴν ἔχον πρὸς τὸ μὴ ἔχον διορίζομεν τῷ ζῆν· τὸ δὲ ζῆν εἰς πλείω τὸν ἀριθμὸν βλέψαντες εἵπομεν κἂν εἰ μόνον ἐν ὑπάρχει τι τούτων, εἰς αἴσθησαν, εἰς νοῦν, εἰς κίνησιν τὴν κατὰ τόπον καὶ στάσιν, ἔτι εἰς κίνησιν τὴν κατὰ τὸ τρέφειν καὶ αὐξάνεσθαι καὶ φθίνειν, διὸ καὶ τὰ φυόμενα πάντα ζωῆς τινὸς δοκεῖ μετέχειν· αὐτὰ γὰρ ἐν αὐτοῖς φαίνεται τοιαύτην δύναμιν ἔχοντα καὶ ἀρχὴν, δι' ἧς αὐξησίαν τε λαμβάνει καὶ φθίσις κατὰ τοὺς ἐναντίους τόπους· οὐ γὰρ ἄνω μὲν αὐξεται, κάτω δ' οὐ, ἀλλὰ καὶ κάτω καὶ ἄνω καὶ πάντῃ· καὶ τρέφεται διὰ τέλους καὶ ζῆ ἕως ἂν δύνηται λαμβάνειν τροφήν. δύναται δὲ τοῦτο μὲν χωρίζεσθαι τῶν ἄλλων, τούτου δὲ ἄλλ' ἀδύνατον ἐν τοῖς θνητοῖς. φανερόν δ' ἐπὶ τῶν φυομένων· οὐδεμία γὰρ αὐτοῖς ὑπάρχει δύναμις ἄλλη ψυχῆς. τὸ μὲν οὖν ζῆν διὰ ταύτην ὑπάρχει τὴν ἀρχὴν παρὰ τοῖς ζώοις, τὸ δὲ ζῶον διὰ τὴν αἴσθησιν πρῶτον· καὶ γὰρ εἰ μὴ κινοῖτο μὴδ' ἀλλάττοι τόπον, ἔχει δὲ αἴσθησιν, ζῶον ἂν εἶναι φαίμεν καὶ οὐ μόνον ζῆν. φαίνεται δὲ καὶ τοιαῦτ' εἶναι πολλὰ τῶν ζώων· μόνιμα γὰρ ὄντα τῇ φύσει ἔχει μόνον αἴσθησιν. αἰσθήσεως δὲ ἀφῆ πρῶτον ὑπάρχει πᾶσι· καὶ καθάπερ τὸ θρεπτικὸν δύναται χωρίζεσθαι τῆς ἀφῆς, πάλιν οὕτως αὕτη τῶν ἄλλων αἰσθήσεων· πάντα γὰρ τὰ ζῶα ἔχοντα φαίνεται τὴν ἀπτικήν αἴσθησιν· δι' ἣν δ' αἰτίαν ἐκάτερον τούτων οὕτω συμβέβηκεν, ὕστερον ἐροῦμεν. νῦν δ' ἐπὶ τοσοῦτον εἰρήσθω μόνον, ὅτι ἡ ψυχὴ τούτων ἐστὶν ἀρχὴ τῶν εἰρημένων καὶ ὠρίσται τούτοις θρεπτικῷ, αἰσθητικῷ, διανοητικῷ, κινήσει. πότερον δὲ τούτων ἕκαστόν ἐστι ψυχὴ ἢ μόρια ψυχῆς, καὶ πότερον μόρια ψυχῆς οὕτως ὥστε εἶναι χωριστὰ μόνῳ λόγῳ ἢ καὶ τόπῳ, περὶ μὲν οὖν τινῶν οὐ χαλεπὸν ἰδεῖν, ἔνια δὲ ἀπορίαν ἔχει. ὥσπερ γὰρ ἐπὶ τῶν φυτῶν φαίνεται διαιρούμενα ἔνια ζῶντα καὶ χωριζόμενα δ' ἀπ' ἀλλήλων, ὡς οὕσης τῆς ἐν αὐτοῖς ψυχῆς ἐντελεχεία μὲν μιᾶς ἐν τῷ ἐνὶ ἐκάστῳ φυτῷ, δυνάμει δὲ πολλῶν, οὕτω καὶ περὶ τὰς ἄλλας διαφορὰς ὀρώμεν τῆς ψυχῆς συμβαῖνον ἐν τοῖς διατεμνομένοις ζώοις· καὶ γὰρ αἴσθησιν ἐκάτερον τῶν μερῶν ἔχει καὶ κίνησιν τὴν κατὰ τόπον, εἰ δ' αἴσθησιν, καὶ φαντασίαν καὶ ὄρεξιν· ὅπου μὲν γὰρ αἴσθησις, λύπη τε καὶ ἡδονὴ παρακολουθεῖ, ὅπου δὲ ταῦτα, ἐξ ἀνάγκης καὶ ἐπιθυμία.

[2.413b.25]

Περὶ δὲ τοῦ νοῦ τῆς θεωρητικῆς δυνάμεως οὐδέ πω φανερόν, ἀλλ' ἔοικε ψυχῆς γένος ἕτερον εἶναι, καὶ τοῦτο μόνον ἐνδέχεται χωρίζεσθαι, ὥσπερ τὸ αἶδιον τοῦ φθαρτοῦ. ὅτι μὲν οὖν οὐκ ἔστιν οὕτω ταῦτα μέρος ψυχῆς ὥστ' εἶναι χωριστὰ, καθάπερ φασί τινες, δῆλον ἐκ τούτων· τῷ δὲ λόγῳ ὅτι ἕτερον, φανερόν· αἰσθητικὸν γὰρ εἶναι καὶ δοξαστικὸν ἕτερον, εἴπερ καὶ τὸ αἰσθάνεσθαι τοῦ δοξάζειν. ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἄλλων τῶν εἰρημένων ἕκαστον, ἔτι δ' ἐνίοις μὲν τῶν ζώων ὑπάρχει ἅπαντα, ἐνίοις δὲ ἐλάττω, τοῖς δὲ ἐν μόνον· τοῦτο δὲ ποιεῖ διαφορὰς τῶν ζώντων· δι' ἣν δ' αἰτίαν, σκεπτέον ὕστερον. τὸ δ' αὐτὸ τοῦτο συμβαίνει καὶ περὶ τὰς αἰσθήσεις· τὰ μὲν γὰρ ἔχει πάσας, τὰ δ' ἐλάττους, τὰ δὲ μίαν τὴν ἀναγκαιοτάτην, ἀφήν. ἐπεὶ δὲ ὅ ῥω ζῶμεν καὶ αἰσθανόμεθα λέγεται διχῶς, ὥσπερ ὅ ἐπιστάμεθα· τὸ μὲν γὰρ ἐπιστήμην εἶναι φαμεν, τὸ δὲ ψυχὴν· καὶ γὰρ τῇ ψυχῇ καὶ τῇ ἐπιστήμῃ ἐπίστασθαι λέγομεν· ὁμοίως δὲ καὶ ὅ ὑγιαίνομεν, τὸ μὲν ὑγιεία, τὸ δὲ τοῦ σώματός τι

μορίῳ ἢ ὄλῳ· τούτων δ' ἢ μὲν ἐπιστήμη καὶ ἢ ὑγίεια εἶδος τι καὶ μορφή καὶ λόγος καὶ οἷον ἐνέργεια τῶν δεκτικῶν, ἢ μὲν τοῦ ἐπιστημονικοῦ, ἢ δὲ τοῦ ὑγιαστοῦ· ἐν τῷ πάσχοντι γὰρ καὶ διατιθεμένῳ δοκεῖ ἢ ἐνέργεια ἐνεῖναι ἢ τῶν ποιητικῶν· ἢ ψυχὴ δὲ τοῦτο ᾧ ζῶμεν καὶ αἰσθανόμεθα καὶ κινούμεθα πρῶτως· ὥστ' εἶδος τι καὶ λόγος ἐστίν, ἀλλ' οὐχ ὡς ὕλη καὶ ὑποκείμενον ὥσπερ εἴρηται. ἢ δὲ φωνὴ ψόφος τίς ἐστὶν ἐμψύχου· οὐδὲν γὰρ φωνεῖ ἄψυχον, ἀλλὰ καθ' ὁμοιότητα λέγεται φωνεῖν, οἷον αὐλοὶ καὶ λύρα καὶ ὄσα ἄλλα τῶν ἀψύχων ἀπότασιν καὶ μέλος καὶ διάλεκτον ἔχει· ἔοικε γὰρ ὅτι καὶ ἡ φωνὴ ταῦτ' ἔχει. οὐ πάντα δὲ τὰ ζῶα φωνὴν ἔχει· τῶν γὰρ ἀναίμων οὐθὲν ἔχει· ἀλλ' οὐδὲ τὰ ἔναιμα πάντα, οἷον ἰχθύες. σημεῖον δὲ τούτου· οὐθεὶς γὰρ δύναται ἅμα ἀναπνεύων φωνεῖν ἢ ἐκπνέων, ἀλλὰ κατέχων. τούτῳ κινεῖ, φανερόν δὲ καὶ διότι οἱ ἰχθύες ἄφωνοι· οὐ γὰρ ἔχουσι φάρυγγα. οὐκ ἔχουσι δὲ τοῦτο τὸ μόριον, ὅτι οὐ δέχονται τὸν ἀέρα οὐδ' ἀναπνεύουσιν. δι' ἣν δ' αἰτίαν, ἕτερος ἔσται περὶ αὐτῶν λόγος. ἀλλὰ τί τὸ ἐν τὸ ὑποκείμενον, ὥσπερ ἀκοῆ ψόφος, οὕτως τῆ ἀφῆ, ἄδηλον δοκεῖ εἶναι. πότερον δ' ἐστὶ τὸ αἰσθητήριον ἐντός, ἢ οὐ, ἀλλ' εὐθέως· ἢ σὰρξ, οὐθὲν δοκεῖ σημεῖον εἶναι τὸ ἅμα θιγγάνοντος φαίνεσθαι τὴν αἴσθησιν γινομένην. καὶ γὰρ νῦν εἴ τις παρατείνει περὶ τὴν σάρκα οἷον ὑμένα ποιήσας, ὁμοίως ποιήσει τὴν αἴσθησιν εὐθύς ἀψάμενον· καίτοι οὐ δήπου καὶ ἐν τούτῳ ἐστὶ τὸ αἰσθητήριον· εἰ δὲ καὶ προσπεφυκὸς εἴη, θᾶττον ἔτι δικνοῖτ' ἂν ἢ αἴσθησις, διὸ τὸ τοιοῦτον τοῦ σώματος μόριον ἔοικεν οὕτως ἔχειν ὥσπερ ἂν εἰ κύκλω ἡμῖν περιεπεφύκει ὁ ἀήρ· ἐνὶ γὰρ ἂν ἐδοκοῦμεν αἰσθάνεσθαι ὁσμῆς καὶ ψόφου καὶ χρώματος, καὶ μία τις αἴσθησις εἶναι ὄψις τε καὶ ἀκοή καὶ ὄσφρησις. ἀλλὰ διὰ τὸ κεχωρισμένον εἶναι δι' οὗ γίνονται αἰ κινήσεις, φανερά τὰ εἰρημένα αἰσθητήρια ἕτερα ὄντα. ἐπὶ δὲ τῆς ἀφῆς τοῦτο νῦν ἄδηλον· ἐξ ἀέρος μὲν γὰρ ἢ ὕδατος ἀδύνατον συστήναι τὸ ἐμψυχον σῶμα· δεῖ γὰρ στερεὸν εἶναι. ἐκ γῆς δὲ λείπεται καὶ τούτων εἶναι μικτόν, οἷον βούλεται εἶναι ἢ σὰρξ καὶ τὸ ἀνάλογον ὄσα μὴ ἔχει σὰρκα τῶν ζῶων· ὥστ' ἀνάγκη τὸ σῶμα μεταξὺ εἶναι τοῦ ἀπτοῦ καὶ προσπεφυκός, δι' οὗ γίνονται αἰ αἰσθήσεις πλείους οὔσαι. δηλοῖ δ' ὅτι πλείους εἰσὶν αἰ αἰσθήσεις ἢ ἐπὶ τῆς γλώττης ἀφή· ἀπάντων γὰρ τῶν ἀπτῶν αἰσθάνεται κατὰ τὸ αὐτὸ μόριον καὶ χυμοῦ. εἰ μὲν οὖν καὶ ἡ ἄλλη σὰρξ χυμοῦ ἡσθάνετο, μία ἂν ἐδόκη εἶναι καὶ ἀφή καὶ ἡ γεῦσις, νῦν δὲ διὰ τὸ μὴ ἀντιστρέφειν. ἔχει δὲ ἀπορίαν εἰ ἅπαν σῶμα βάθος ἔχει· τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ τρίτον μέγεθος· ὧν δ' ἐστὶ δύο σωμάτων μεταξὺ σῶμα, ταῦτα δ' ἀδύνατον ἄπτεσθαι ἀλλήλων· τὸ δὲ ὑγρὸν ἄνευ σώματος οὐκ ἔστιν οὐδὲ τὸ διερόν, ἀλλ' ἀναγκαῖον ἢ ὕδωρ εἶναι ἢ ἔχειν ὕδωρ· τὰ δὲ ἀπτόμενα ἀλλήλων ἐν τῷ ὕδατι, μὴ ξηρῶν τῶν ἄκρων ὄντων, ἀναγκαῖον ὕδωρ ἔχειν μεταξὺ, οὗ ἀνάπλεω τὰ ἔσχατα· εἰ δὲ τοῦτ' ἀληθές, ἀδύνατον ἂν εἴη ἄψασθαι ἄλλο ἄλλου ἐν ὕδατι. τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ ἐν ἀέρι· ὁμοίως γὰρ ἔχει ὁ ἀήρ πρὸς τὰ ἐν αὐτῷ ὥσπερ ὕδωρ πρὸς τὰ ἐν αὐτῷ τῷ ὕδατι. λανθάνει δὲ μᾶλλον ἡμᾶς, ὥσπερ καὶ τὰ ἐν τῷ ὕδατι ζῶα, εἰ διερόν ἄπτεται διεροῦ. πότερον οὖν ἐστὶ πάντων ὁμοίως ἢ αἴσθησις; νῦν γὰρ οὐ δοκεῖ, ἀλλὰ τῷ ἄπτεσθαι ἢ γεῦσις καὶ ἢ ἀφή, αἰ δὲ ἄλλαι ἄποθεν. τὸ δ' οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ καὶ τὸ σκληρὸν καὶ τὸ μαλακὸν δι' ἐτέρου αἰσθανόμεθα, ὥσπερ καὶ τὸ ὄρατόν καὶ τὸ ἔχον ψόφον καὶ τὸ ὄσφραντόν· ἀλλὰ τὰ μὲν πόρρωθεν, τὰ δὲ διὰ τὸ λίαν ἐγγὺς λανθάνει. ἐπεὶ πάντα γε διὰ τοῦ μέσου αἰσθανόμεθα· ἀλλ' ἐπὶ τούτων λανθάνει.